בחוץ רעשו הטנקים וסוללת תותחים קרובה פתחה באש. חקצין הממושקף המשיך לתרגם כמו מכונה, היהודי אדום־השער דיבר ואני הרגשתי כיצד החבל מתהדק סביב לצווארי...

מפירות רקובים, ירקות, דברים שיכלו ללקטם לאורך הכביש. אלה שהתמהמהו בסוף השורה או שניסו לברוח, נורו. השארית הגיעה לגרניצה.

אם זה היה נכון? — שאל איש הבר, בכמצו את גבותיו. פוגל הסתכל לתוך כוסו והניד בכתפיו.

— אלוהים יודע. בכל אופן היהודי סיפר זאת. גם אני ראיתי אותם. זה היה המון מתועב. באלף שלדים מפורעשים, מסריחים ויחפים. הם כונסו על־ידי ההונגרים לתוך בית־החרושת ללבנים ואז בא קצינם אל הקומנדטורה לשאול להוראות. הוא חרף ונדף, הוא התלונן שזה שבועות שלא השיג פקודות מוסמכות היכן, מתי, כיצד ולמי למסור את היהודים. היתה לנו בכפר יחידת משטרה צבאית ודויטשה מנשפט מקומית. גרניצה הוא כפר דובר גרמנית. התושבים היו מעוצבנים מאד, על כך לא היה צריך להתפלא. שמועות על חילות רוסיים שחצו את נהר הטיסה רחפו באויר והורו את הפינוי היתה יכולה לבוא בכל רגע. הקצין ההונגרי שאל את קלוסקה, לויסנגס ג'נדרמית־השדה, מה לעשות. קלוסקה חרף וצעק להונגרי להפסיק לבלבל את המוח ולהכת לכל הרוחות ביחד עם היהודים המפורעשים שלו. ההונגרי הניד את כתפיו ואמר שינסה להתקשר עם זומבור בדרך הטלפון. הסתובבתי כמה זמן ואחר־כך הלכתי לחפש נעליים. יותר מאוחר הזמין אותי איכר אחד לארוחת־הצהרים ואני נשארתי אצלו עד הערב, שותה יין טוב. היה מאוחר מאד כאשר חזרתי לקומנדטורה. החדרים היו ריקים ורק הקורפורל התורני ישב ליד הטלפון. הוא יעץ לי למהר לבית־החרושת ללבנים אם אינני רוצה להפסיד את השעשוע. הייתי במצב רוח טוב, לקחתי רובה ויצאתי.

אנטון פוגל, הספר מגיילינגן, הפסיק לדבר. רוטויילר הבעיר סיגריה ומסר את החפיסה. גם פוגל לקח אחת. היה זה איש הבר ששבר את השתיקה.

— מה אמר היהודי?

אחר התכנסו כשלושים בחורים מוויינים עד שיניהם והתישבו מסביב לקירות. הם לבשו מדים גרמנים והונגריים בלים וחבשו כובעי סיטובקה סירתיים ובעלי כובע אדום. מבחוץ עברו הטנקים הכבדים ברעש ומזמן לזמן נשמע זמזום של מטוסים. השתעשתי בתקוה המטופשת שאלה מטוסינו העומדים להרוס את המקום המחורבן הזה ולשים קץ, במהירות הרבה ביותר, לכל הקרקס הארור. לבסוף נכנס הקצין מלוזה קורפורל קטן וצנום ובעל שערות אדומות שלא היה יכול להיות אחר אלא העד.

הממושקף דפק על השולחן והפטפוט הקולני נפסק מייד. אחר פתח בנאום בסרבית שלא הבנתיו כלל, מלבד המלה שחזרה לעתים קרובות: פאשיסט. האנשים נעו בעצבנות, פונים אלי, ואחד מהם, מוזנן ורחב־גרם קרץ לי בעיניו ועשה לי סימן תלייה מבשר רעות. לבסוף נקראתי לשולחן־הכתיבה ונתבקשתי לספר כיצד הגעתי לגרניצה. סיפרתי להם. אולם הממושקף הפסיק אותי באמצע. — זה מספיק, אנטון פוגל. אני קורא לקורפורל יוסיפ בראון שימסור עדות על מאורעות גרניצה בליל השביעי לאוקטובר אלף תשע מאות ארבעים וארבע.

— היהודי אדום־השיער, שנקרא בראון, הסתובב לעבר שולחן־הכתיבה. הוא נשאר ליד החלון כשזרועותיו נחות על מסגרת החלון ודיבר כשעיניו קבועות בלוח בלי לזוז. נראה היה לי שסרבית לא היתה לשון האם שלו. לעתים קרובות הוא הפסיק, כנראה על מנת לחפש את המלה הנכונה.

— הוא סיפר כיצד שולח מהונגריה לפני שלוש שנים, ביחד עם כמה אלפי יהודים אחרים הובא לדרום סרביה. הם עבדו שם במכרה־נחושת אחד, תחת פיקוחו של ארגון טודט אולם חיילים הונגרים שמרו עליהם. אחדים מהם מתו, אחדים הצליחו לברוח. בספטמבר אשתקד נאלצו אנשי טודט לפנות את האיזור. הם החזירו את היהודים לעורף, כארבע מאות קילומטר במצעד מהיר, מדורבנים על־ידי ההונגרים. הם עברו את המרחק בלי לקבל מנות. הם הזינו את עצמם פוגל הסתכל אחרי העשן המכחיל.

הוא דיבר. הוא דיבר בצרידות, בשברים, כשהוא מנגב מעת לעת את מצחו המיוזע. רק אז שמתי לב לצלקת הארוכה והעמוקה שכערה את פניו מעורפו עד לזווית עינו הימנית. הוא לא הסתכל באיש ורק המשיך לדבר. בחוץ רעשו הטנקים וסוללת תותחים קרובה פתחה באש. הקצין הממושקף המשיך לתרגם כמו מכונה, היהודי אדום־השיער דיבר ואני הרגשתי כיצד החבל מתהדק סביב לצווארי. הוא סיפר שמוקדם בערב באו גרמנים כדי לחזק את המשמר ההונגרי סביב בית־החרושת ללבנים. היהודים כונסו לתוך המשרפות והמחסנים הריקים. שם שכבו בלי תנועה. אלה שנעו או הציצו הסתכנו לקבל כדור. אל אותה משרפה בו הוא נמצא בא חייל הונגרי שצעק שהיהודים צריכים למסור לו את חפצי הערך שלהם אם הם רוצים להציל את חייהם. אלה שעדיין היו להם טבעות־נישואים הוריזו אותן ומטרו אותן בחשכה. אחר שמעו קולות מהמחסנים הקרובים. הגברים הוצאו מהם וניצטו להסתדר בחמישיות. אחרי כמה רגעים נשמעו יריות מרובים וטומיגנים.

נטון פוגל שוב הפסיק, כיתש את קצה הסיגריה שלו במאפרה. איש הבר הרים את גבות עיניו.

— האם זה היה נכון?

פוגל לא נחפז לענות, עשה תנועה בלתי ברורה באויר, לפתע נשען מעבר לדלפק.

— ועכשיו, שמע מה שהיהודי אמר אחרי זה. הוא סיפר שאחרי ששמעו את היריות הם הבינו שהגיע הקץ, ואז עלה בדעתו הרעיון שאין מה להפסיד. כדאי להם לנסות להתפרץ, להתקיף את הגרמנים. הוא ראה שהם לא רבים ובין כך, זה היה כדאי. אם היה עליו למות מוטב היה לו בדרך כזו, להלהרג בקרב. כנראה שגם האחרים חשבו כך, כיוון שאחד מהם קם, צעק משהו והם החלו מתפרצים. הם היו חלושים ורעבים אבל הם הסתערו ונלחמו כמו מטורפים.

— כאשר סיפר זאת, לא הרים את קולו, הסתכל בכוונה רבה בלוח כאילו היה כל הסיפור רשום עליו. הקצין תירגם את הסיפור ובתחילה חשבתי שנפלה אי־הבנה. אבל הוא המשיך. הוא אמר שגם האחרים התפרצו ממקומותיהם והתנפלו על הגרמנים בידיהם הריקות. אלה הגיבו על עצמם ושחטו את המתקיפים כבקר. אבל לבסוף התגברו עליהם. כמה גרמנים נקרעו לחתיכות, ראשיהם כותשו בחתיכות לבנים והגותרים נתלו על ראשי העצים הסמוכים. אלה מהמתקיפים שעוד היה בכוחם ללכת נטלו רובים והתפזרו ביערות. אחר כך הצטרפו לחילות הרוסים או לפרטיזנים.

— זה מה שסיפר היהודי בראון. המאזינים פלטו אנקות הנאה והביעו את שביעת רצונם באופן ברור למדי. אני הורדתי את ראשי מיואש בנסותי להתגבר על השתוממותי. ואז שאל אותי הקצין בקול חותך.

— כיצד הצלחת להמלט?

למזלי היה לי השכל לתת את התשובה הנכונה.

— לא הייתי שם. מוקם בערב חזרתי לזומבור. שם סיפרו לי שכולם נהרגו.

ואז הסתכל בי בראון לראשונה. כפי שכבר סיפרתי לך, בערה אש גיהינום במבטו. פיו רטט, הוא צעד צעד קדימה וחששתי עד מות שיאמר משהו. השתררה דממה והממושקף הביט לפניו עם גבות מכותצות וקם לאטו. לראשונה בסרבית ואחר בגרמנית הודיע כי ינהגו בי כבשבוי־מלחמה. בכל זאת יצרפו את דו"ח המשפט לתיקי האישי. האנשים היו מאוכזבים למדי. אחדים מהם התקרבו ליהודי וטפחו לו על שכמו, אחרים התרכזו סביב הקצין והביעו מחאות בקול רם. המזוקן היה הכעוס ביותר וכיתן את רובהו אלי מספר פעמים. אך הקצין הניד בראשו, עשה סימן ואני הוחזרתי לגורן.

ה קרה אחר כך — שבר איש הבר את השתיקה הממושכת.

פוגל הניד בכתפיו.

— שום דבר מעניין, אפשר היה לסבול. לראשונה חששתי בגלל דו"ח המשפט, אבל לא קרה כלום. כפי שעתה יודע חזרתי בקיץ ארבעים ושבע.

רוטויילר נטל את הסחבה וצייר מעגלים רטובים על לוח הדלפק הנקי והמבהיק.

— זאת אומרת שהוא שיקר, — הוא מלמל.

אנטון פוגל נשען קדימה.

— כמובן ששיקר. כל הסיפור, מההתפרצות, הוא שקר גמור.

— הם לא אמרו מלה. הם נתנו להוביל את עצמם לחפירות מתוך כניעה גמורה. הם התקדמו בחמישיות לפי הפקודה ונפלו כאנקורים. אני אומר לך, הם לא עשו אפילו תנועה חשודה אחת. ובלי בכי, בלי יללות. הם לא פחדו למות. הם היו פשוט אדישים. בגלל עייפות או רעב? — האלוהים יודע. אנחנו לא היינו יותר ממאה אנשים יחד עם הדויטשה מנשפט והם היו עשר נגד אחד, אלף איש שאין להם מה להפסיד וכל אותו הזמן הם עמדו לפני הרובים ככבשים אילמים. זה בכלל לא היה משעשע. אחדים מהבחורים היו מבסוטים ואנשי המנשפט היו מטורפים מכעס מפני שהיו צריכים לפנות את הכפר למחרת. אבל לי זה נמאס מהר מאד ואני הסתלקתי. בבוקר יצאו הכפריים על מנת להסתכל בהם והם שכבו, כל האלף, בחפירות. אין זאת אומרת שאחדים מהם לא יכלו להמלט, יכול להיות שאחדים רק נפצעו והצליחו לזחול מתוך החפירות עם שחר. מי יודע?

את אומרת שהוא שיקר — מלמל איש הבר שנית.

— הוא שיקר, ויקח אותי השד אם אני יודע מדוע. לוא היה מספר את האמת היה זוכה במעט נקמה. הם היו תולים אותי מייד.

אנטון פוגל בלע את שארית הבירה והסתכל בכוס הריקה במבט ריק.

הקופאי הגיבן והזקן פתח את אשנבו, פיהק ושפשף רועד את כפות ידיו.

— מזג אויר מחורבן. אני חושב שירד גשם כל היום. שישה! רוצה כרטיס?

אנטון פוגל, הספר מגיילינגן, התקרב לאשנב.

— מחלקה שלישית לפרידריכסהאפן!

אחר התכנסו כשלושים בחורים מוויינים עד שיניהם והתישבו מסביב לקירות. הם לבשו מדים גרמנים והונגריים בלים וחבשו כובעי סיטובקה סירתיים ובעלי כובע אדום. מבחוץ עברו הטנקים הכבדים ברעש ומזמן לזמן נשמע זמזום של מטוסים. השתעשתי בתקוה המטופשת שאלה מטוסינו העומדים להרוס את המקום המחורבן הזה ולשים קץ, במהירות הרבה ביותר, לכל הקרקס הארור. לבסוף נכנס הקצין מלוזה קורפורל קטן וצנום ובעל שערות אדומות שלא היה יכול להיות אחר אלא העד.

הממושקף דפק על השולחן והפטפוט הקולני נפסק מייד. אחר פתח בנאום בסרבית שלא הבנתיו כלל, מלבד המלה שחזרה לעתים קרובות: פאשיסט. האנשים נעו בעצבנות, פונים אלי, ואחד מהם, מוזנן ורחב־גרם קרץ לי בעיניו ועשה לי סימן תלייה מבשר רעות. לבסוף נקראתי לשולחן־הכתיבה ונתבקשתי לספר כיצד הגעתי לגרניצה. סיפרתי להם. אולם הממושקף הפסיק אותי באמצע. — זה מספיק, אנטון פוגל. אני קורא לקורפורל יוסיפ בראון שימסור עדות על מאורעות גרניצה בליל השביעי לאוקטובר אלף תשע מאות ארבעים וארבע.

— היהודי אדום־השיער, שנקרא בראון, הסתובב לעבר שולחן־הכתיבה. הוא נשאר ליד החלון כשזרועותיו נחות על מסגרת החלון ודיבר כשעיניו קבועות בלוח בלי לזוז. נראה היה לי שסרבית לא היתה לשון האם שלו. לעתים קרובות הוא הפסיק, כנראה על מנת לחפש את המלה הנכונה.

— הוא סיפר כיצד שולח מהונגריה לפני שלוש שנים, ביחד עם כמה אלפי יהודים אחרים הובא לדרום סרביה. הם עבדו שם במכרה־נחושת אחד, תחת פיקוחו של ארגון טודט אולם חיילים הונגרים שמרו עליהם. אחדים מהם מתו, אחדים הצליחו לברוח. בספטמבר אשתקד נאלצו אנשי טודט לפנות את האיזור. הם החזירו את היהודים לעורף, כארבע מאות קילומטר במצעד מהיר, מדורבנים על־ידי ההונגרים. הם עברו את המרחק בלי לקבל מנות. הם הזינו את עצמם

ני פשוט לא מבין, אמר אנטון פוגל כשהוא משתעשע בלי תשומת־לב בכוס הבריקה למחצה, יקח אותי השד אם אני יודע מדוע הוא סיפר שקרים.

רוטויילר, איש הבר, הציץ דרך החלון בפסי הרכבת שצוחצחו על־ידי הגשם הכבד.

— באמת מוזר, — הוא אמר, אבל זה קורה. קורים דברים כאלה. אף פעם אי־אפשר לדעת.

— כן, זה קורה, — מלמל אנטון פוגל, הספר מגיילינגן. הוא זרק מבט מודאג לעבר השעון, שם לב כי עליו לחכות למעלה משעה עד שהרכבת תגיע. הוא אחר את הרכבת הקודמת. אם כן לא היתה לו ברירה אלא לחכות לרכבת הבאה ולשתות כוס בירה במסעדת התחנה. רוטויילר, איש הבר, היה קרוב־רחוק, יליד גיילינגן.

פוגל הסתכל סביבו. החדר היה ריק, לח ובלתי־ידידותי. הוא הסב את פניו אל רוטויילר שנשען עם עיניים עצומות למחצה אל הדלפק.

— זה קורה. לעזאזל. אני אומר לך שהוא שיקר ונתן לי אפשרות להציל את עורי. יהודי! לוא היה מספר את האמת היו תולים אותי בו במקום.

רוטויילר פיהק.

— יכול להיות שריחם עליך. גם זה קורה לפעמים.

פוגל הניח את הכוס והיטה את גופו קדימה.

— שטויות, הוא לא ריחם עלי! הבחור לא נראה רחמן. יש הבר גד בראשו מתוך הבנה וגמר לנקות את הדלפק. מבחוץ ניטח הגשם בצרורות עזים. אנטון פוגל הציץ בשעון ואחר כך חזר והסב את פניו לעבר רוטויילר, מחכה לאות כדי להמשיך.

לבסוף נכנע איש הבר.

— נו, טוב, נשמע את כל הסיפור. התחל! יש לך זמן!

— זה נכון. טוב, תן לי להזכר. אני חושב ששם המקום היה קראלובאץ או משהו מעין זה. כפר מלוכלך וקטן בקרואטיה, בו הם תפסו אותי. רק ימים מספר קודם לכן נראו העניינים טובים למדי. מאנשטיין הזקן עצר את הנסיגה, אנחנו קבלנו טנקים טיגר והלכנו להתקפת־נגד. חצינו את הדראווה. זה היה בהתחלת מרס ארבעים וחמש.

— היה לנו מפקד עצום. וגם היה לנו מזל. לפנינו היו בולגרים, רומנים וסרביים. אמנם הסרביים היו די טובים בהרים הארורים שלהם אך השטח היה פתוח והחברה מאוכראינה עם הטיגרים שלהם חתכו בהם כמו בחמאה. היה לנו כיף עצום. הפעם האחרונה שהיה טוב. הזקן אמר שנהיה בבלגראד תוך חמשה ימים.

— ואז באו הרוסים, — מלמל איש הבר מתוך כיוץ גבות.

— כן. הם באו. הם באו עם עוגבי סטלין, הטיי שלושים וארבע, כל התזמורת האוקראינית הארורה. היינו צריכים לרוץ כדי לא להכנס לפח שטמנו לנו מאחורינו, בסלובניה. אני הייתי במאסף, עם פטרול, כאשר תפסו אותי.

— הם היו סרבים. החברה של סיטו עם הכוכב האדום. אבל הם היו במדים וזה היה סימן טוב. סכויי שיתיחסו אליך כאל שבוי־מלחמה. זה היה עם עלות השחר, הם הביאו אותנו לתוך כפר ואחר חיפוש יסודי דחפו אותנו לתוך גורן. ילד כבן שש־עשרה שמר עלינו כשהוא משתעשע בסטומיגן רוסי, אבסומטקה. מקרוב שמענו אש תותחים כבדה, כנראה שראטילריה רוסית נמצאה בכפר. אחרי חצי שעה נכנס סרבי גבוה ושחום פנים וקרא בשמי. קמתי והוא הוביל אותי לבית־הספר. שלושה, ארבעה בחורים מוויינים עמדו בחדר וליד שולחן הכתיבה ישב קצין ממושקף קח שהציץ לתוך הניירות שלקחו ממני.

אם אתה אנטון פוגל? — הוא שאל. — הוא דיבר גרמנית שוטפת, מה שלא היה פלא כלל. בארצות ההן בעלי ההשכלה מדברים גרמנית טובה למדי.

אמרתי לו „כן" ואז הניח לפני חתיכת נייר מקומטת. — היא שלי, — השבתי לשאלתו. קודם כל בגלל ששמי היה רשום על הפתקה ומלבד זאת זה לא נראה לי מסוכן. זה היה שובר־אספקה מלפני חצי שנה. רציתי לקבל נעליים חדשות, אבל לא קיבלתי אותן והשובר נשאר בכיסי.

— — בשביעי לאוקטובר היית בגרניצה? — שאל הקצין.

נדתי בראשי לחיוב ואז התקשה מבטו של הממושקף. לפתע עמד לבי מלכת. הבנתי שאני אבוד. וכל זה באשמתי, בגלל טמטומי הארור. למה הייתי צריך להחזיק מסמך בכיסי שהוכיח שהייתי בגרניצה בשביעי לאיקטובר ארבעים וארבע.

— כן, עמדתי שם באמצע החדר, כשטומיגן תקוע בצלעותי, ואני חושב, מלא יאיש, מה עלי לעשות הלאה. בדיוק זה היה צריך לקרות לי שהממושקף יהיה שם. כמובן שיכולתי לנסות להמציא הסבר, לטעון שהתאריך על השובר איננו נכון או משהוא מעין זה. אבל זה נראה חסר־תקוה, — רק לפני כמה רגעים הודיתי שהייתי באותו יום בגרניצה. בכל זאת הייתי צריך להגיד משהוא. פתחתי את פי, אולם הקצין נכנס לדברי. עד או התלחש עם האחרים.

— שמע־נא, אנטון פוגל. עליך לדעת כי זה כמה חדשים שוב אין אנו גרילה, אלא חיילים סדירים של צבא השחרור היוגוסלבי. לפיכך אנו מתיחסים אל בני האויב הנופלים לידינו כאל שבויי־מלחמה. כמובן מחוץ לאלה החשודים בביצוע פשעי מלחמה.

אחר הרים את קולו ובהדגישו כל מלה, כשמבטאו הסלבי בולט, אמר.

— אנטון פוגל, אני מאשים אותך בזה שלקחת חלק בפשע זוועתי. אל תנסה להחיש שהייתי בגרניצה בשביעי לאוקטובר אלף תשע מאות ארבעים וארבע. ראיתי שהבנת היטב במה העניין. איננו יודע בדיוק מה קרה שם אולם אחד מחברי היה עד ראייה. בתפקידי כקומיסר פוליטי של הבריגדה הבויבודיאנית השמונה־עשרה אני עוצר אותך על־מנת לפתוח נגדך מייד במשפט פלילי.

ה היתה כוונתו? בית־משפט צבאי או בית־דין עממי? שאל רוטויילר.

— ידע השד, — אמר פוגל. לא היה איכפת, הייתי מאושר שהרווחתי עוד כמה שעות.